

MUHAMMED İKBÂL'İN MEKTUPLARINDA PAKİSTAN TASAVVURU VE MUHAMMED ALİ CİNNAH'A TAVSİYELER*

Davut Şahbaz**

Öz

Hint Alt Kıtasının büyük şairi, filozofu, siyaset adamı ve düşünürü Muhammed İkbâl, Pakistan'ın kuramsal ideolojisinin yaratıcıları arasında ilk sıralarda yer alır. İslam'ın bir yaşam sistemi olduğunu düşünen Muhammed İkbâl, Hindu ve Müslümanların asla tek bir millet olamayacağına inanmıştır. Muhammed İkbâl'in 12 Aralık 1930 tarihinde, Hindistan'ın Allahabad şehrinde yapmış olduğu konuşma, dönemin toplumsal ve siyasal yapısını derinden etkilemiş ve Pakistan'ın bağımsızlık hareketine ivme kazandırmıştır. Muhammed İkbâl ile Muhammed Ali Cinnah arasında bu konuşmanın ertesinde politik alışveriş artmış ve Muhammed İkbâl'in bağımsızlık içeren siyasi tespit ve önerilerinden Muhammed Ali Cinnah faydalanmaya başlamıştır. Pakistan'ın milli lideri Muhammed Ali Cinnah'a yazdığı mektuplarında, Hindistanlı Müslümanlar için yeni ve bağımsız bir ülke kurulması gerektiğini vurgulayan İkbâl, Muhammed Ali Cinnah'a yeni kurulacak İslam devletinin ne şekilde kurulması gerektiğine dair tavsiyeler sunmuştur. Muhammed İkbâl'in milli mücadeleyi öngören bu tavsiyeleri Hindistan Müslümanlarının gaflet uykusundan uyanmasını sağlamış ve Pakistan'ın kuruluş sürecine ön ayak olmuştur. Muhammed İkbâl'in Muhammed Ali Cinnah'a yazdığı mektuplar ilk olarak Şeyh Muhammed Eşref tarafından Nisan 1943'te yayınlanmıştır. Bu çalışmada Muhammed İkbâl'in Muhammed Ali Cinnah'a 23 Mayıs 1936 ile 10 Kasım 1937 tarihleri arasında yazmış olduğu 16 adet mektup incelenerek çözümlenmiş ve Muhammed İkbâl'in Pakistan'ın kurulma sürecine hangi türde katkılar sunduğuna dair çıkarımlar yapılmıştır.

Anahtar kelimeler; Muhammed İkbâl, Millî Mücadele, Pakistan İdeolojisi, İkbâl'in Mektupları, Muhammed Ali Cinnah

The Concept of Pakistan in Muhammad Iqbal's Letters and Recommendations to the Muhammad Ali Jinnah

Abstract

Muhammad Iqbal, the great poet, philosopher, politician and thinker of the Indian subcontinent, ranks first among the creators of Pakistan's theoretical

* Araştırma makalesi/Research article

** Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. e-posta: dsahbaz@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0236-2908.

Makale Gönderim Tarihi: 17.08.2020

Makale Kabul Tarihi : 08.10.2020

NÜSHA, 2020; (51): 1-14

ideology. Muhammad Iqbal, who thinks that Islam should be a life system, thinks that Muslims and Hindus can never be a united nation. The historical speech made by Muhammad Iqbal in the city of Allahabad in India in 12th December 1930 deeply affected the social and political structure of the period and accelerated the Pakistan movement. Political exchange between Muhammad Iqbal and Muhammad Ali Jinnah increased after this speech and Muhammad Ali Jinnah started to benefit from the political determinations and suggestions of Muhammad Iqbal including independence. His letters to Muhammad Ali Jinnah, the national leader of Pakistan, Iqbal emphasized the need to establish a free Muslim country for Muslims of India and advised Jinnah how to build this Islamic state. Iqbal's recommendations for national struggle awakened Muslims of India and contributed to the establishment of Pakistan. Muhammad Iqbal's letters to Muhammad Ali Jinnah were first published by Sheikh Muhammad Ashraf in April 1943. In this study, 16 letters written by Muhammad Iqbal to Muhammad Ali Jinnah between 23rd May 1936 and 10th November 1937 were analyzed and inferences were made about what kind of contributions Muhammad Iqbal made to the establishment of Pakistan.

Keywords; Muhammad Iqbal, National Struggle, Ideology of Pakistan, Letters of Iqbal, Muhammad Ali Jinnah.

Structured Abstract

Muhammad Iqbal (1877-1938) is described as a great poet, international philosopher and politician with vision. It's thought that the main reason why he was deemed worthy of these titles is that Iqbal had an influence on many areas, which would lead Muslims in India and ensure the development of this society. Muhammad Iqbal, who is remembered as Pakistan's national poet, guided the local and international struggle for rights of Indian Muslims with his philosophical and political writings and discourses. The ideas that Muhammad Iqbal developed on the basis of the religious, economic, philosophical and social teachings of Islam were among the sources he applied to find solutions to the problems of Muslim nations in our age as well as in his own time, and the philosophy of Iqbal has reached the quality of a universal legacy for Muslims. He is one of the first names who stated that an independent Muslim state should be established inside or outside of India. In his historical speech in Allahabad, India in 1930, Muhammad Iqbal expressed his thoughts on the independent Muslim state to be established in India and provided very important clues about the borders of this state to be established. With this speech, Muhammad Iqbal laid the spiritual and ideological foundations of Pakistan's founding theory, which will be put into practice and finalized by Pakistan's founder, Muhammad Ali Jinnah, and enabled Muslims who were stuck between British and Hindu governments to adapt to the idea of establishing a new state. This speech of Muhammad Iqbal, in which he defined Muslims and Hindus as two separate

nations and emphasized the necessity of establishing an Islamic state in India, changed the political and social atmosphere of the Indian Subcontinent in a short time. Muhammad Iqbal started to express his ideas about an independent Muslim state, which he predicted as inevitable to be established in the Indian Subcontinent, in many places after the historical Allahabad meeting with more clear and sharp expressions. Following their political and intellectual cooperation, Muhammad Iqbal started to write letters to Muhammad Ali Jinnah containing political and social determinations and recommendations, and these correspondences between the two played an important role in the development of Pakistan ideology. Muhammad Iqbal's solution proposal for Muslims and his future depiction has prepared the intellectual ground for the independence dreams that Indian Muslims will come one step closer to realizing in the future, and has enabled Pakistan ideology to reach and support every segment through literary, social, political, religious and cultural channels. Iqbal's letters to Jinnah were first published by Sheikh Muhammad Ashraf in April 1943. In this study, 16 letters were examined that written by Muhammad Iqbal to Muhammad Ali Jinnah between 23rd May 1936 and 10th November 1937. The letters were written in a period of highly dynamic developments for Indian Muslims. The letters written by Muhammad Iqbal are important in terms of including determination and advice regarding the social and political atmosphere of the period. Political relations and exchanges between Muhammad Iqbal and Muhammad Ali Jinnah have brought about very important transformations in the basic political and social awakening of Muslim India in the short term and Pakistan in the long term. The correspondence between Iqbal and Jinnah is invaluable for us to analyze how the Pakistan movement, which Indian Muslims describe as utopian, but which has evolved into a reality thanks to the superior efforts of Jinnah and Iqbal. Muhammad Iqbal strongly opposed the Hindu and British efforts to create a single nation in India and condemn Muslims to the minority category within integrated India and emphasized that Muslims are a nation, not a minority in India, and that they should establish an independent state in the region. The letters that Muhammad Iqbal wrote to Pakistan's founding leader Muhammad Ali Jinnah between May 23, 1936 and November 10, 1937 are important in that they contain striking findings that reflect the social, political and economic conditions of India. When the letters are carefully analyzed, it can be observed that the findings and recommendations of Muhammad Iqbal in his letters work, and that Muhammad Ali Jinnah has set up the Pakistan movement by taking these guiding warnings against him and Muslims into consideration.

Giriş

Muhammed İkbâl ünü doğduğu Hindistan topraklarının dışına taşmış, yaşadığı dönemi ve bu dönemin ötesini gerek edebi gerek ilmi-felsefi gerekse siyasi anlamda dönüştürmüş azim şair, uluslararası filozof ve ileri görüşlü bir siyaset adamı olarak nitelenir. Muhammed İkbâl'in 9 Kasım 1877¹ tarihinde Sialkot şehrinde doğduğu bilinir. Keşmirli göçmenlerden olan, inançlı ve sufi öğretileri önemseyen babası Şeyh Nur Muhammed ve annesi İmam Bibi'nin yönlendirmeleriyle İkbâl ilk olarak medrese eğitimi almıştır. Hocası Seyid Mir Hasan (1844-1929) ile tanışması İkbâl'in hayatındaki önemli gelişmelerden olmuştur. İkbâl için bir şans olduğu şeklinde tarif edilen Mir Hasan'ın denetiminde Farsça, Arapça dil-edebiyat bilgisi kazanan İkbâl, yine hocasının yönlendirmeleriyle sonradan Murray College olarak anılacak olan Scotch Mission School'a kaydolmuştur. İlerleyen dönemlerde Lahor'a taşınan Muhammed İkbâl, bölgenin saygın kurumlarından olan Government College'da lisans ve yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. Lahor'da geçen başarılı eğitim hayatının ardından, Hindistan'dan ayrılıp Londra'ya ileri düzey eğitim amaçlı giden Muhammed İkbâl, Lincoln's Inn ve Trinity College Cambridge gibi prestijli okullarda eğitim aldıktan sonra Almanya'ya geçmiş ve Münih üniversitesinde yazmış olduğu "İran'da Metafizik'in Gelişimi" başlıklı tez ile doktor olmuştur (Akhtar, 2012). Prof. Dr. Halil Toker, İkbâl'in 1 Eylül 1905 yılında eğitim almak için çıktığı Avrupa yolculuğunun İkbâl'in yaşamında bir dönüm noktası olduğunu vurgular ve bu eğitim sürecinin onun kişisel gelişiminde çok derin etkiler meydana getirdiğini önemle belirtir (İkbal, 2002, s.10). Hindistan'a dönüşünün ardından bir süre Government College Üniversitesi'nde profesörlük yapan İkbâl, ilerleyen dönemlerde Müslümanların Hindistan'daki savunucusu Tüm Hindistan Müslüman Partisi'nde aktif rol almaya ve politik fikirleriyle Hindistanlı Müslümanlara bağımsızlık serüvenlerinde felsefi ve siyasi kılavuzluk yapmaya başlamıştır. Şiirleri, gazelleri ve diğer edebi türlerde Urdu edebiyatına kazandırmış olduğu eserleri ile Urdu edebiyatının tarihi-içtihati gelişiminde çok önemli bir rol oynayan ve Pakistan'ın milli şairi olarak yâd edilen İkbâl, felsefi ve siyasi yazıları, söylemleri ile de Hindistanlı Müslümanların yerel ve uluslararası hak kazanım mücadelelerine yön vermiştir.

"Muhammed İkbâl toplumuna ruha işleyen şiiriyle ilham verdi ve onlara geçmişle gurur duyma ve geleceğe güvenle bakma duygusu aşıladı. Müslümanlara hedefleri için vizyon verdi ve onlara entelektüel bir zemin tahsis etti" (Rahim, Chughtai, Zaman ve Hamid, 1967, s.205).

İkbâl'in İslam'ın dini, ekonomik, felsefi ve toplumsal öğretilerini temel alarak geliştirdiği ideleri, kendi döneminde olduğu kadar çağımızda da Müslüman ulusların sorunlarına çözüm ararken başvurduğu kaynaklardan olmuş, İkbâl felsefesi, Müslümanlar için evrensel bir miras niteliğine erişmiştir (Kazımı, 2019). Muhammed İkbâl, Hindistan'ın içinde veya dışında bağımsız

Müslüman devlet kurulması gerektiğini dile getiren ve bir adım öteye giderek, kurulacak devletin hangi sınırlar dâhilinde olabileceği önerisi geliştiren ilk isimlerdendir. Muhammed İkbâl'in ilk dönem siyasi anlayışının temelinde Hindistanlı Müslümanların bağımsız bir Müslüman devlette yaşamasına dayalı bir ideolojik söylemin yer almadığı gözlemlenmektedir. İkbâl'in, Hindistan'ın bağımsızlığı üzerine kurulu bu fikri ve siyasi tutumu, 1905-1908 aralığında eğitim almaya gittiği Avrupa'dan dönüşüyle değişikliğe uğramış (Akhtar Khan, 2010, s.139) ve bu dönemden itibaren, Muhammed İkbâl söylem ve eylemlerini Hindistanlı Müslümanların bağımsız bir İslam devleti altında yaşamaları gerektiği hipotezi üzerine kurgulamıştır.

Hindistanlı Müslümanların yaşamlarını geçmiş dönemlerdeki gibi özgür ve Hindu-İngiliz otoritesinden arınmış bir şekilde sürdürebilmelerinin Hindistan'da kurulacak bir İslam devleti ile mümkün olabileceğini (Çerağ, 1996) düşünen Muhammed İkbâl, bu hedef doğrultusunda Hindistanlı Müslüman halk ve siyasilerin bir bütün halde çalışmaları gerektiğine yönelik kritik konuşmalar yapmış ve Müslümanların özgürlük arayışlarının organizesinde önemli bir görev üstlenmiştir. 1908 yılında Tüm Hindistan Müslüman Partisi'nin Londra şubesi yönetimine, 1926 yılında ise Tüm Hindistan Müslüman Birliği Partisi'nin Pencab bölgesi kurul üyeliğine seçilmesinin ardından, İkbâl'in gerek bölgesel gerekse Hindistan genelindeki politik yönlendiriciliği oldukça artmıştır. Muhammed İkbâl'in birlik ve beraberliğe yönelik en önemli çağrısını, adeta günümüz Pakistan devletini tarif ettiği, 1930 yılında Hindistan'ın Allahabad bölgesinde Tüm Hindistan Müslüman Birliği Partisi'nin yıllık toplantısında yaptığı ve bu anlamda Pakistan'ın kuruluş sürecine en önemli katkıyı sağladığı düşünülür. Muhammed İkbâl bu toplantıda yapmış olduğu tarihi konuşmada Hindistan'da kurulacak bağımsız Müslüman devletine yönelik düşüncelerini dile getirmiş ve kurulacak bu devletin sınırlarına dair oldukça önemli ipuçları sunmuştur (Sayeed, 2019). İkbâl'in, Hindu ve Müslümanların artık bir arada yaşamalarının imkânsız olduğu, bu zoraki birlikte yaşama pratiğinin şimdi olmasa da ilerleyen zamanlarda yıkıcı etkileri olacak sonuçlara neden olacağı ve gelecek için neler yapılması gerektiği gibi konular üzerine kurguladığı konuşması, dönemin koşullarına bakıldığında oldukça dağınık olan ve güç birliği yapmaktan imtina eden Hindistanlı Müslümanları ortak hareket etmeye yöneltmiş ve özgürlük hedefi çevresinde birleşmelerine vesile olmuştur.

Muhammed İkbâl'in, 12 Aralık 1930'da yapmış olduğu, siyasi ve toplumsal açıdan değerlendirildiğinde Pakistan'ın kuruluş sürecinin dönüm noktalarından olan konuşmasını Prof. Dr. Celal Soydan şöyle aktarır:

Hindistan, insanların farklı ırklara mensup oldukları, farklı diller konuştukları ve farklı dinlere inandıkları bir kitadır. Bu insanları tutum ve davranışları, ortak bir ırk bilinciyle sınırlandırılmaz.

Hindular bile homojen bir grup oluşturamazlar. Avrupa demokrasisinin kuralları, sosyal gruplarla ilgili gerçekler kabul edilmeden Hindistan'da uygulanamaz. Bu durum Müslümanların, Hindistan'da bir Müslüman Hindistan'ın kurulması isteğini tamamen haklı çıkarmaktadır. Delhi'de toplanan Tüm Müslümanlar Konferansı'nın sonuç bildirgesi bence tarafların saygı duyulması gereken bireyselliklerini yok etmek yerine, içlerinde saklı kalmış potansiyeli dışa çıkarma şansı veren bu dengeli bütünlük idealinden alınan ilhamın bir sonucudur. Bu meclisin, Müslümanların o bildirmede bahsedilen kararları kuşku duymadan teyit edeceği inancındayım. Ben kişisel olarak bu bildirmede deklare edilenden bir adım daha ileri gitmek isterim: Pencab, Kuzeybatı Sınır Eyaleti, Sindh ve Beluçistan'ı birleştirerek bir devlet kurulmasını isterim. İster İngiliz İmparatorluğu bünyesinde olsun ister onun dışında, otonom bir kuzeybatı Müslüman Hindistan devletinin kurulmasını, en azından kuzeybatı Müslümanlarının nihai kaderi olarak görmekteyim...(Soydan, 2016, s.193-194).

Muhammed İkbâl'in Müslümanları ve Hinduları iki ayrı ulus olarak tanımladığı, Hindistan'da bir İslam devleti kurulmasının zorunluluğunu vurguladığı ve kurulacak devletin sınırlarına dair öneri sunduğu konuşması kısa sürede Hint Alt Kıtasının siyasi ve toplumsal havasını değiştirmiştir. Temel niyeti Müslümanların düşüncelerinden tamamen politik karışıklığı temizlemek ve yeni hedefi belirlemek için Müslümanlara fırsat verip İslami değerlere dayanan toplum oluşturmak (Kuyumcu, 2018, s.94) olan bu tarihi söylev, Hindular tarafından şiddetle eleştirilmiş ve bazı Müslüman gruplar tarafından benimsenmemiş ise de, kısa sürede amacı bağımsızlık olan Hindistanlı Müslümanlara yol gösterici kuramsal bir kılavuz niteliğine erişmiştir. Muhammed İkbâl, bu konuşmasıyla birlikte Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah tarafından pratiğe dökülecek ve sonuçlandırılacak Pakistan'ın kuruluş kuramının manevi ve ideolojik temellerini atmış, İngiliz ve Hindu yönetimler arasında sıkışmış ve umutsuzluğa kapılmış Müslümanların yeni bir devlet kurma fikrine adapte olmalarını sağlamıştır.

“Denilebilir ki Pakistan tasviri herkesten önce İkbâl tarafından Müslüman Partisi'nin 1930 yılındaki toplantısında yapıldı... İkbâl burada Kuzeybatı Hindistan'da Müslüman Devlet vurgusu yapmıştı.” (Sarkar, 2003, s.410).

Muhammed İkbâl Hint Alt Kıtasında kurulmasının kaçınılmaz olduğunu öngördüğü bağımsız Müslüman devlete yönelik fikirlerini, tarihi Allahabad toplantısı sonrasında birçok mecrada daha net ve keskin ifadelerle dile getirmeye başlamıştır. 1931 ve 1932 yıllarında İngiliz-Hindu-Müslüman siyasilere katılımıyla Hindistan'ın güncel ve gelecekteki problemlerinin çözümü temalı gerçekleştirilen Yuvarlak Masa Toplantıları'na katılan İkbâl,

burada yapmış olduğu keskin konuşmalar ve sunmuş olduğu çarpıcı tavsiyeler ile kısa sürede Hindistanlı Müslümanların en güvendiği siyasi figürlerden olmuştur. Muhammed İkbâl, işte bu dönemin ardından, Pakistan'ın kurucusu ve ebedi lideri Muhammed Ali Cinnah ile daha fazla fikir alışverişinde bulunmaya başlamış, Muhammed Ali Cinnah İkbâl'in görüşlerini dikkatle dinlemeye ve bu görüşleri bağımsızlık mücadelesinde aktif olarak kullanmaya yönelmiştir. Tarihçi Ihsan H. Nadiem, ikili arasındaki politik bağın günümüz Pakistan'ının kurulmasında son derece önemli olduğunu vurgulamış ve Muhammed İkbâl'in Muhammed Ali Cinnah'a duymuş olduğu hisleri şu cümlelerle ifade etmiştir:

Allame İkbâl ayrı ve bağımsız Müslüman devleti fikrini önerdiği zaman, Müslüman siyasetçilerin ve entelektüellerin onun ileriye öngören görüşlerini ölçemediklerini ve basmakalıp siyasette batacak kaldıklarını hatırlamak gerekir. O dönemde, milletin önderi Muhammed Ali Cinnah aktif siyasetten çekilmişti. Allame İkbâl Pakistan'ı düşleyen ve Müslüman ulus için iyi dileklerde bulunan bir isimdi. Müslüman Partiliydi ve Muhammed Ali Cinnah'ın büyük hayranydı. Muhammed Ali Cinnah, İkbâl'e göre, Hindistan'daki, halkın Kuzey batı Hindistan'dan gelen ve muhtemelen bütün Hindistan'ı kaplayacak olan fırtınanın tek güvenilir rehberi olarak görmekte oldukça haklı olduğu tek Müslüman idi (Nadiem, 2017, s.133).

Muhammed Ali Cinnah Pakistan ideolojisinin en önemli kuramcıları arasında gördüğü ve Hindistanlı Müslümanların Ulusal Rönesansı'nın filozofu olarak nitelediği Muhammed İkbâl hakkında 9 Ağustos 1941 tarihinde şu ifadeleri kullanmıştır:

Her büyük hareketin bir filozofu vardır ve İkbâl, Müslüman Hindistan'ın Ulusal Rönesansı'nın filozofudur. O eserleriyle, ardında kapsamlı ve çok değerli bir miras ve sadece Müslümanlar için değil dünyanın diğer tüm milletleri için bir mesaj bıraktı. İkbâl, Müslümanlara, eski ihtişamlarını geri kazanma ruhu ve kararlılığı hususlarında ilham veren bir şairdi ve artık aramızda olmasa da, onun hatıraları, Müslüman Hindistan'ın ilerlemesi ve gelişmesiyle birlikte her geçen gün daha da gençleşecek. Bu nedenle İkbâl'in çalışmaları, dayanışma ruhu oluşturabilmek için her Müslüman tarafından okunmalı ve sindirilmelidir. Aynı zamanda hepimiz Müslümanları ekonomik, eğitimsel, sosyal ve politik olarak Hindistan genelinde örgütlemeye, organize etmeye çalışmalıyız (Jehangir, 2002, s.47).

Muhammed İkbâl'in Mektuplarında Bağımsızlık Temalı Pakistan Tasavvuru ve Muhammed Ali Cinnah'a Tavsiyeler

Muhammed İkbâl, siyasi ve fikri iş birliği içine girmelerinin devamında, Muhammed Ali Cinnah'a içinde siyasi ve toplumsal tespit ve tavsiyelerinin yer aldığı mektuplar yazmaya başlamış, ikili arasındaki bu mektuplaşmalar Pakistan ideolojisinin gelişiminde oldukça önemli değişim ve dönüşümler yaratmıştır. Müslümanların özgürlük hareketinin sosyal ve ekonomik bulguları, Tüm Hindistan Müslüman Partisinin yapısı, ilkeleri ve nasıl çalışması gerektiği, ayrı ve bağımsız Müslüman devlet modeli (yani günümüz Pakistan'ı) ve İslam'ın Güney Asya'daki geleceği temalı bu mektuplar, Muhammed Ali Cinnah'ın politik tutumunu etkilemesinin yanı sıra, Pakistan ideolojisinin eksik kalan yönlerine yönelik yapıcı fikirler sunması açısından da değerlidir. İkbâl'in Cinnah'a yazmış olduğu mektuplar ilk olarak Şeyh Muhammed Eşref tarafından Nisan 1943 tarihinde yayımlanmıştır. Bu mektupların yayımlanmasında Muhammed Ali Cinnah'ın kişisel kütüphanesinde çalışan M.S. Toosy'nin de oldukça önemli bir rolü vardır. Cinnah ile İkbâl arasındaki yazışmaları keşfeden Toosy bunları koleksiyon haline getirmiş, her ne kadar önceleri sıcak bakmasa da sonradan onay veren Cinnah'ın da desteğiyle dönemin ünlü yayımcısı Şeyh Muhammed Eşref tarafından bu koleksiyonun basılmasını sağlamıştır. Yayımlanan baskı 13 mektup içermiştir. Ardından ileriki basımda 3 adet mektup daha eklenerek 16 mektup sayısına ulaşılmıştır. Muhammed Ali Cinnah bu mektuplar hakkında yazmış olduğu önsözde Muhammed İkbâl ile kendi görüşlerinin tam bir uyum içinde olduğunu ve mektupların Hindistanlı Müslümanların politik gelecekleri hakkında önemli tespit ve tavsiyeler içermesi dolayısıyla tarihi anlamda büyük öneme sahip olduğunu belirtmiştir.

Bu çalışmada Muhammed İkbâl ile Muhammed Ali Cinnah arasında 23 Mayıs 1936 ile 10 Kasım 1937 tarihleri aralığında yapılan 16 mektup incelenmiş ve Muhammed İkbâl'in henüz ismi konulmamış bağımsız Müslüman devletine, yani günümü Pakistan'ına yönelik düşünceleri ve Muhammed Ali Cinnah'a politik ve toplumsal tavsiyeler içeren ifadeleri çözümlenmeye çalışılmıştır. Mektuplaşmanın yaşandığı dönem, Hindistanlı Müslümanlar için oldukça hareketli gelişmelerin yaşandığı bir zaman dilimine denk gelmektedir. 1936 yılında tüm Hindistan Müslüman Birliği Partisinin Merkezi Parlamento Kurulu'nun kurulması ile başlayan bu hareketli devir, Hindistanlı Müslümanların Muhammed Ali Cinnah öncülüğünde gerçekleştirdikleri bağımsızlık mücadelesinin kuramsallaşma evresinin tamamlanıp harekete geçilmeye başlandığı dönem olarak varsayılır. Muhammed İkbâl'in kaleme aldığı mektuplar dönemin toplumsal ve siyasi havasına yönelik tespit ve tavsiye içermesi açısından önemlidir. Muhammed İkbâl özellikle Müslüman hareketinin oldukça yoğun destek gördüğü Pencab bölgesindeki gözlemlerine dayandırdığı çıkarımlarını, mesafe ve zaman

sorunundan ötürü sıkça araya gelemediği, hareketin öncüsü Muhammed Ali Cinnah'a doğrudan kaleme aldığı mektupları aracılığıyla iletmiştir. Bu mektupların içerdiği siyasal bilgiler ve yönlendirmeler incelendiğinde, günümüz Pakistan devletinin ise kuruluş ve kuruluş ertesindeki evreleri gözlemlendiğinde, Muhammed İkbâl'in fikri ve pratik anlamda, Pakistan'ın kuruluşunda ne denli önemli bir edebi, siyasî ve felsefî figür olduğu kavranabilecektir. 23 Mayıs 1936 ile 10 Kasım 1937 arasında yazılan mektuplardan bölümlerin sunulması çalışmamızın kavranabilmesi açısından önemlidir:

Muhammed İkbâl imzalı 9 Haziran 1936 tarihli mektup, Hindistanlı Müslümanların özellikle Tüm Hindistan Müslüman Partisi'nin çevresinde tek vücut olmuş bir şekilde mücadele etme yoluna girdikleri ve özellikle 1930 yılından itibaren, Hindu Kongre Partisi'nin İngilizlere ters düşen girişimler içine girmesi ve İngilizlerle arasının açılmasının de etkisiyle, yeni bir Müslüman devlet kurma idealarını pratiğe dökme başarısı yakaladıkları dönemde, güç birliklerini bozmamalarının faydalı olacağına yönelik tespit ve tavsiyeler içermektedir. Tüm Hindistan Müslüman Partisi'nin Hindistan genelinde, Müslümanları örgütlü bir mücadeleye hazırlamaya yönelik çalışmalarının hızlandığı bir dönemde, Hindulara ve İngilizlere karşı Cinnah'ın ve partinin Hindistanlı Müslümanları bir araya getirme ve ortak mücadele etme planına uyulmasının zorunluluğunu ısrarla vurgulayan İkbâl, aksi takdirde Müslümanların o güne kadar Pakistan ideolojisini gerçekleştirme yolunda kat ettikleri mesafenin yeniden kaybedileceğine dair uyarılarda bulunmuştur. 9 Haziran 1936 tarihli mektubun bir bölümünde İkbâl, hislerini şu şekilde dile getirmiştir:

Hem hükümet hem de Hindular nazarında Hint Müslümanlarının mevcut konumunun ne olduğu açıkça belirtilmelidir. Müslümanlar, mevcut plan hayata geçirilmezse, geçmiş on beş yıl boyunca elde ettikleri kazançları kaybedecekleri ve büyük zarar göreceklere, belki de kendi dayanışmalarını kendi elleriyle bozacakları hususunda uyarılmalıdır (Jehangir, 2002, s.14).

Muhammed İkbâl, 20 Mart 1937 tarihli mektubunda, Hindistanlı Müslümanların birçok partiye ve gruba ayrılmış dağınık yapısından kurtulması ve güç birliği yaparak Tüm Hindistan Müslüman Partisi çatısı altında özgürlük girişimlerini sürdürmeleri gerektiğine dair benzer görüşlerini Muhammed Ali Cinnah'a şu ifadelerle iletmiştir:

...Biz ülkedeki diğer ilerici partilerle iş birliğine hazırız, ancak şunu da göz ardı etmemeliyiz ki, İslam'ın ahlaki ve politik güç olarak Asya'daki geleceği, büyük ölçüde Hint Müslümanlarının

her yönüyle teşkilatlanmalarına bağlıdır. Bu nedenle Tüm Hindistan Ulusal Kongre'sine etkili bir yanıtın verilmesini öneriyorum. Yeni eyalet meclisinin üyeleri ve önde gelen Müslüman önderlerini davet edeceğimiz bir Tüm Hint İslam Kongre'sini Delhi'de toplamalısınız. Bu kongrede ülkedeki ayrı siyasi birim olarak Hint Müslümanlarının siyasi hedefini mümkün olduğunca açık ve güçlü bir şekilde ortaya koymalısınız. Kongreyi toplamayı başarabilirseniz... ne kadar kurnazca yapılırsa yapılırsın hiçbir siyasi oyunun Hint Müslümanlarının kendi kültürel varlıklarını göz ardı edemeyeceklerini Hindulara gösterecektir... (İkbal, 2002, s.25-26).

13 Ağustos 1937 tarihli mektup yine İkbâl'in Hindistanlı Müslümanlara yönelik birlik vurgusu yaptığı ve Muhammed Ali Cinnah'a partisinin organizesine yönelik önemli tavsiyeler sunduğu bir mektup niteliğindedir:

Dün size yazdığım gibi, Pencab'da partiye olan ilgi hızla artıyor. Müslüman Birliği Partisi Pencab bölümü adına herhangi bir girişimde bulunulmamasına rağmen, birliğin yaklaşık 20 şubesinin Pencab'ın farklı bölgelerinde kurulduğunu duyduğunuza sevineceksiniz... Eğer Pencab Müslüman Birliği Partisi'nin bazı ofis yetkilileri eyaleti gezebilirse, sadece para toplamakla kalmayacaklarına, aynı zamanda Pencab bölgesindeki genel Müslüman halkın gözlerini de açabileceklerine inanıyorum... (Jehangir, 2002, s.31).

28 Mayıs 1937 tarihli mektubunda ise İkbâl, İslam'ın sadece bir inanış olmaktan öte bir din olduğu fikrini perçinleyen ifadelerle, Hindistanlı Müslümanların yaşamın diğer her alanında olduğu gibi, ekonomik alanda da İslam'ın öğretisi ve gereklerinden faydalanmaları ve buna göre ülkenin ekonomik yapısını şekillendirmeleri hususunda Muhammed Ali Cinnah'a oldukça mühim tavsiyelerde bulunmuştur. Muhammed İkbâl, yine bu mektubunda, Hindu ve Müslümanların dini, sosyal, ekonomik, kültürel ve felsefi anlamda artık bir arada yaşayamayacak kadar farklı iki ulus oldukları hipotezine dayalı iki ulus teorisini destekler nitelikte tespitler ve öneriler sunmuştur. Muhammed İkbâl'in bu ifadeleri, Muhammed Ali Cinnah'ın Pakistan hareketini kurgularken faydalandığı temel önerilerden olması dolayısıyla değerlidir. Muhammed İkbâl'in Hindistan'da İslam'ın bir yaşam sistemi olarak kullanılmasının kaçınılmazlığına, Tüm Hindistan Müslüman Partisi'nin yol haritasının nasıl çizilmesi gerektiğine ve Hindu ve Müslüman ulusların olası bir kanlı çatışmaya gerek kalmadan, uzlaşma içinde ayrılması ve farklı devletlerin çatısı altında yaşamlarını sürdürmelerinin zorunluluğuna dair görüşlerinin yer aldığı 28 Mayıs 1937 tarihli mektubun bir bölümü şu ifadeleri içermiştir:

...Hint Müslümanlarının durumunun hassasiyetinin farkında olduğunuza hiç şüphem yok. Tüm Hint İslam Birliği, kendisinin nihayetinde sadece Hint Müslümanlarının yüksek tabakalarının temsilciliğini yapan bir teşkilat olarak mı kalacağına, yoksa haklı sebepler nedeniyle şimdiye kadar İslam Birliği'ne soğuk bakan Müslüman halk kitlelerinin temsilcisi bir teşkilat mı olacağına karar vermek zorunda kalacaktır. İnaniyorum ki sıradan Müslümanların yaşam koşullarını iyileştirme konusunda ümit vermeyen hiçbir siyasi teşkilat halk kitlelerini kendi saflarına çekemez...Burada asıl sorun, Müslümanların yoksulluk probleminin nasıl çözüleceğidir... Bereket versin, İslami kanunların uygulanması ve modern fikirlerin ışığında geliştirilmesi bu sorunu da halledecektir. İslami kanunlar üzerinde yaptığım uzun ve dikkatli araştırmalardan sonra, bu kanun sistemi gerektiği gibi anlaşılır ve uygulanırsa herkesin en azından nafakasını kazanma hakkı güvenlik altına alınacaktır kanaatine varmış bulunmaktayım. Ancak, özgür Müslüman devlet veya devletler kurulmaksızın Hindistan'da şeriatın uygulanması ve geliştirilmesi imkânsızdır. Bu, yıllardan beri benim samimi kanaatim olagelmıştır ve hâlâ bunun Müslümanların ekonomik problemlerini halledecek ve aynı zamanda Hindistan'da barışın korunmasını sağlayacak tek yol olduğuna inanıyorum. Eğer Hindistan'da bu gerçekleşmezse bunun alternatifi gerçekte Hindu-Müslüman çatışmaları şeklinde su yüzüne çıkmakta bulunan bir iç savaştan başka bir şey olmayacaktır. Ülkenin muayyen bölgelerinde, örneğin Kuzeybatı Hindistan'da Filistin'de olanların tekrarlanmasından korkuyorum...(İkbâl, 2002, s.28-29).

Muhammed Ali Cinnah'a 21 Haziran 1937 tarihinde yazdığı mektubunda Muhammed İkbâl, 1930 yılında yapmış olduğu ve günümüz Pakistan sınırlarına dair stratejik öneriler sunduğu konuşmasının devamı niteliğinde öneriler sunmuştur. İkbâl'in gelecekte Pakistan devletini oluşturacak olan bu sınır önerisi, Muhammed Ali Cinnah tarafından da benimsenmiş ve Pakistan'ın sınırları, ufak değişiklikler dışında Muhammed İkbâl'in geliştirdiği bu tavsiyeye oldukça benzer bir yapıda oluşmuştur. Muhammed İkbâl, evrensel şair ve filozof kimliğine, yaşamının son dönemlerine ağırlık vermiş olduğu siyasi çalışmalarındaki başarısı nedeniyle politikacı sıfatını da eklemiş ve Hindistanlı Müslümanların kaderini belirleyecek siyasi kararların alınmasında fikir babalığı yapmıştır. 21 Haziran 1937 tarihli mektubunda Muhammed İkbâl aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

...Kanımca bütün Hindistan'ı tek bir federasyon altında toplama önerisiyle yeni anayasa bütünüyle umutsuz. Yukarıdaki cümlelerde belirttiğim üzere, Müslüman eyaletlerin ayrı bir federasyon altında birleşmeleri, güvenli ve huzurlu Hindistan'ı muhafazamız ve Müslümanları Gayrimüslimlerin egemenliğinden kurtarmamız için yegâne çıkar yoludur. Kuzeybatı Hindistan ve Bengal Müslümanları kendi kendini yönetme hakkı olan ayrı birer ulus olarak neden düşünülmesin?... (Jehangir, 2002, s.28).

Sonuç

Muhammed İkbâl, İslam'ı bir din ve yaşam sistemi olarak görmeye ve felsefi ve siyasi fikir dünyasını bu temel idea üzerine inşa etmeye başladığı andan itibaren, yaşadığı dönemde Hindistanlı Müslüman ve siyasilerin, vefatının ardından ise sorunlarına çözüm arayan Müslüman ulusların geneline politik ve sosyolojik anlamda düşünsel rehberlik etmiş bir evrensel değer olarak görülmektedir. Muhammed İkbâl Avrupa'da yüksek eğitim alıp, batılı yazarların ilmi gelişmişliklerinden faydalandıktan sonra Hindistan'a dönmüş ve bu süreden itibaren görece daha milliyetçi bir kimliğe bürünerek siyasal alanda aktif rol oynamaya başlamış, bu alandaki düşünsel ve pratik icraatları ile Hindistanlı Müslümanların yaşamlarında köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Etkileyici hatipliği sayesinde Muhammed Ali Cinnah önderliğinde bağımsız bir Müslüman devlet kurma yoluna giren Müslüman halkın bilinçli ve ortak hareket eden bir yapıya kavuşmasında katkı sağlayan İkbâl, siyasi dehasıyla oluşturduğu devlet modeli önerisi ile Müslüman siyasilerin Pakistan'ı kurma sürecinde işlerini kolaylaştırmıştır. Muhammed İkbâl'in 1930 tarihinde yapmış olduğu konuşma günümüz Pakistan devletinin sınırlarının belirlenmesinde oldukça önemli rol oynamış, Muhammed Ali Cinnah'a yazmış olduğu mektuplardaki tespit ve önerileri Pakistan'ın kuruluş ideolojisinin gelişmesi ve başarıya ulaşmasına doğrudan etki etmiştir. Muhammed İkbâl ve Muhammed Ali Cinnah arasındaki politik ilişki ve alışveriş kısa dönemde Müslüman Hindistan, uzun vadede ise Pakistan'ın temel siyasi ve toplumsal uyanışında çok önemli dönüşümler meydana getirmiştir. İkili arasındaki mektuplaşmaların, Hindistanlı Müslümanların ütopyik olarak nitelediği ancak Cinnah ve İkbâl'in üstün çabaları sayesinde bir gerçeğe evrilen Pakistan hareketinin nasıl şekillendiği ve İkbâl'in bu konuya olan katkılarını daha iyi çözümleyebilmemiz için oldukça değerlidir. Hindistanlı Müslümanların ulusal kimlik inşası sürecinde İslam'ın ve İslami yaşam biçiminin temel alınması gerektiğini düşünen Muhammed İkbâl, önceki dönemlerde kuramsallaştırılan Pakistan ideolojisini kendi felsefi ve siyasi fikirleriyle yeniden şekillendirerek Hindistanlı Müslümanların bu ideoloji etrafında kemikleşmelerini sağlamıştır (Ishrat. 2009). Muhammed İkbâl Hindu ve İngilizlerin Hindistan'da tek millet oluşturma ve Müslümanları bütünlük Hindistan içinde azınlık kategorisine mahkûm etme çabalarına şiddetle karşı çıkmış ve Müslümanların Hindistan'da

azınlık değil bir ulus oldukları ve bölgede bağımsız bir devlet kurmaları gerektiğini vurgulamıştır. Federal devlet sisteminin artık Hindistan'da huzura değil kargaşaya hizmet edeceğini düşünen İkbâl, Hindistan'da kurulması gerektiğini dile getirdiği İslam devleti fikrini bir adım ileri taşıyarak bu devlete dair sınır önerisi de geliştirmiştir. İkbâl'in Pencab, Kuzeybatı Sınır Eyaleti, Sindh ve Beluçistan ve Bengal bölgelerini kapsayan Müslüman devlet modeli oldukça benimsenmiş ve ilerleyen dönemlerde Muhammed Ali Cinnah liderliğindeki Müslümanlar bu sınırlar dâhilinde kurulacak Pakistan'ın alt yapısını oluşturmuşlardır.

Muhammed İkbâl'in 23 Mayıs 1936 ile 10 Kasım 1937 tarihleri arasında Pakistan'ın kurucu lideri Muhammed Ali Cinnah'a yazmış olduğu mektuplar, içinde dönemin toplumsal, siyasi ve ekonomik koşullarını yansıtan çarpıcı tespitler barındırması, Muhammed Ali Cinnah'a Hindistanlı Müslümanların bağımsızlık mücadelelerinden zaferle ayrılmaları için hangi temel özellikleri edinmesi gerektiğine dair ipuçları içermesi ve bizzat Muhammed Ali Cinnah'ın partisini kurgularken ve bağımsızlık hareketini yönlendirirken nelere dikkat etmesi gerektiğine yönelik tavsiyeler bulundurması dolayısıyla önemlidir. Mektuplar dikkatle incelendiğinde ve çözümlemeler yapıldığında, Muhammed İkbâl'in mektuplarındaki tespit ve tavsiyelerinin işe yaradığı, Muhammed Ali Cinnah'ın Pakistan hareketini, kendisine ve Müslümanlara yönelik bu yönlendirici uyarıları dikkate alarak kurguladığı gözlemlenebilmektedir. Muhammed İkbâl'in Urdu edebiyatını ve uluslararası İslam felsefesini şekillendiren edebi ve ilmi dehasını politik alana taşıması, günümüz Pakistan devletinin kuruluş kuramı olan Pakistan ideolojisinin gelişmesinde ve uygulamaya konulabilmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Muhammed İkbâl'in politik ve toplumsal alandaki tespit ve önerileri Hindistanlı Müslümanları, Hindistan'ın İngiliz yönetimine girdiği 17. Yüzyıldan itibaren daldıkları uykudan uyandırmış ve Pakistan Devleti'nin kurulmasına ön ayak olmuştur. Muhammed İkbâl 21 Nisan 1938 tarihinde vefat etmiştir.

Kaynakça

- Akhtar Khan, Z. (2010). *Iqbal and Quaid's Vision of Pakistan*. Qurtuba University The Dialogue, Volume V, No 2, s.136-144.
- Çerağ, M.A. (1996). *Tarih-i Pakistan*. Lahore: Sang-e Meel Publications.
- Ishrat, W. (2009). *Fikriyat-i İkbâl*. Lahore:Sang-e Meel Publications
- İkbâl, M. (2002). *Mektuplar*. Çev. Halil Toker. İstanbul:Kaknüs.
- Jehangir, F. (2002). *Letters of Iqbal to Jinnah*. Lahore: Tareef Printers
- Kazımı, M.R. (2019). *A Concise History of Pakistan*. Karachi:Oxford University Press.
- Kuyumcu, H. (2018). *Pakistan Tarihi (1857-1958)*. Konya: Sage.
- Nadiem, I.H. (2017). *A Brief History of Pakistan-From Earliest Times*. Lahore: Sang-e Meel Publications.
- Rahim,M.A Chughtai.,M.D. Zaman., W. Hamid,A. (1967). *A Short History of Pakistan Book Four*. Karachi: The Inter Services Press Limited.
- Sarkar, S. (2003). *Cedid-i Hindustan*. Çev. Mesud Haşimi. Yeni Delhi: National Council for Promotion of Urdu Language Publications.
- Sayeed, K. B. (2019). *Pakistan the Formative Phase*. Karachi:Oxford University Press
- Soydan, C. (2016). *İkbâl'e Dair*. Ankara: Hece Yayınları.

---

¹Muhammed İkbâl'in 9 Kasım 1873 veya 29 Aralık 1873 tarihinde doğmuş olabileceğine dair de birçok bilgi mevcuttur.